

Сликарско-конзерваторско-рестаураторски радови

НОВИ ЖИВОТ ФРЕСАКА У СПОМЕН-КУЋИ НА ТЈЕНТИШТУ

Меморијални комплекс на Тјентишту подигнут је у спомен на значајну битку између окупационих снага и ослободилачке војске, која се 1943. године одиграла на ширем подручју данашњег Националног парка Сутјеска, а позната је као Пета офанзива. У историјским хроникама Пета непријатељска офанзива (15. мај–15. јун 1943. год.), позната као операција Шварц, имала је за циљ да уништи главну Оперативну групу Народноослободилачке борбе и Тита. Сматра се једном од најславнијих и најтрагичнијих епопеја НОБ-а. Утврђен је идентитет 7.356 палих бораца.

Сутјеска данашњег времена је Национални парк са меморијалним комплексом јединственим по својим порукама. Укупно је евидентирано 79 локалитета који се односе на догађаје и личности из периода Пете непријатељске офанзиве, као и десетак спомен обиљежја у вези са догађајима и личностима кључним за овај период.

Спомен-комплекс Битке на Сутјесци састоји се од споменика, спомен-костурнице и Спомен-куће. Споменик Битке изведен је 1971. године. Аутор је Миодраг Живковић, академски вајар из Београда. Осмишљен је тако да симболизује и представља пробој непријатељског обруча. Чине га двије, симетричне постављене громаде, од бијелог бетона. Споменик је висок деветнаест метара, изразито динамичких форми, изломљених равних површина, експресионистичког израза.

Изнад њега налази се степениште од мермерних плоча којима се долази до кружног платоа („Плато бригада“). Ту се налазе камени подзиди у виду трака са исписаним називима војних јединица – учесница у офанзиви.

Спомен-костурница се налази испред споменика, садржи посмртне остатке 3.301 учесника битке. Архитектура Спомен куће представља варијацију на тему традиционалне планинске куће. Објекат чине подрум и приземље, са стрмим каскадним кровом који се спушта до тла. Окружују га канали за воду, предвиђени да служе за рефлексију ноћног освјетљења. Приземље се састоји од улазног простора и хола, те простора који је некада имао функцију изложбеног дијела. У подруму су биле смјештене сале за пројекције са 60 мјеста и сервисне просторије – магацини, техничко одјељење и санитарни чвор. Укупна површина објекта износи 777,40 m², од тога изложбени простор је заузимао 423,21 m². Архитекта тог ремек дјела је Ранко Радовић. Уну-

трашњи зидови су осликани са четрнаест фресака за које је идејни концепт и скице урадио академски сликар Крсто Хегедушић. Фреске са темом Битке на Сутјесци простиру се на 124m². На реализацији тог фрескописа радило је четири године шест академских сликара и четири помоћна радника.

Преглед фреско-композиција:

КОМПОЗИЦИЈА	ДИМЕНЗИЈЕ
„Фашизам“ („Армија смрти“)	676x246 cm
„Љубин гроб“	388x256 cm
„Дјеца и пси“	427x256 cm
„Крвава ријека“	462x240 cm
„Тито“	710x250 cm
„Непроходно“	315x260 cm
„Колона“	230x247 cm
„Рањеници“	204x254 cm
„Збјег“	273x345 cm
„Окупатори“	396x260 cm
„Тифусари“	263x203 cm
„Параграфи“	263x203 cm
„На Миљевини“	387x250 cm
„Непролаз“	265x205 cm

Велики и радикалан опус Крсте Хегедушића на изради картона за циклус фресака у Спомен-кући, свакако не можемо сврстати у лијепе слике. Тај опус је својеврстан документ о суровом времену, исписан сигурном руком мајстора свога посла. Не можемо а да не споменемо и идејног творца сценарија тих фресака Душана Пленчу, који кроз симболизам и потресно свједочење наводи Хегедушића на илустрацију тог историјског догађаја. Гротескна људска обличја, застрашујуће фигуративне морфологије, стварају атмосферу у простору достојну дантеовског приказа деветог круга пакла. Аутентичност у ликовном изразу наводи посматрача да сагледа све ужасе ратног страдања и сву величину подвига напаћеног народа. Страхоте оних који су прошли голготу битке на Сутјесци, Хегедушић је документовао кроз тај циклус фресака, као да је и сам био учесник. Његова поетика у приказу ликова, која је у одређеним композицијама претворена скоро у лаки линеарни цртеж, готово у једном гесту и импулсивним поријеклу стоји као самостална вриједности на граници апстракције. У самој изведби слика примјетне су разлике у гесту више умјетника који су били ангажовани на осликавању композиције.

Током ратних дешавања на простору БиХ тај најобимнији сегмент посљератне споменичке баштине био је девастиран, опљачкан и запаљен, а унутрашњост Спомен-куће дуго је била доступна вандалима који су је не штедећи уништавали. Судбина споменика који су након Другог свјетског рата припадали постсоцијалистичкој генези и спадали у тај идеолошки концепт, суочени су са потпуним занемаривањем... Новембра 2011. године дјелимично је саниран кровни покривач на објекту. Том приликом су замијењене оштећене кровне плоче и дио општењених застакљених површина. Седам годи-

на је прошло до друге фазе рада, и током тог времена је дошло до нових оштећења и пропадања. Ослабљена метална конструкција прозора, као и попуцала окна, омогућавали су продор кише и влаге. У доњим зонама зидова, у приземљу, примјетно је присуство влаге која је стварала буђ и лишајеве.

Фотографије 1 – 4.

На одређеним партијама била је примјетна екстракција соли. У зонама око вентилационих отвора, присуство колонија соли је довело до пулверзације и деструкције малтера. На четири фреске, са јужне и западне стране дошло је до продора влаге кроз попуцали бетонски зид. Влага је уништила дрвене клинове који су имали функцију носача жичане арматуре за фреско-малтер. У тим зонама је била примјетна велика концентрација влаге која је довела до слабљења везивне моћи, те су се честице пигмената претвориле у прашкасти, нестабилни слој.

Фреске су претрпјеле велика механичка оштећења изазвана ударањем и урезивањем оштрим предметима и сјечивима, као и гелерима од гранате.

Механичка оштећења обухватају око 75 процената цјелокупне површине фрескописа.

Фотографије 5. и 6.

У сарадњи Републичког завода за заштиту културно историјског и природног наслеђа и Националног парка Сутјеска, током радне сезоне 2018. године изведени су радови на зидном сликарству у Спомен-кући Битке на Сутјесци. Изведени радови су представљали сложени захват, који је имао за циљ спречавање даљег напредовања свих негативних процеса који могу довести до потпуног уништења појединих дијелова фрескописа. Иако су радови извођени оком љетње сезоне, велики број кишних дана их је отежавао. Попуцале стаклене површине на кровном покривачу као и пукотине на бетонском носачу фресака пропуштале су кишу и влагу. Финансијска ситуација није дозвољавала да се крене у озбиљније радове санације, тако да се прибјегло тренутном и дјелимичном рјешењу које је на адекватан начин заштитило фрескопис и омогућило да се радови несметано изводе. У оквиру конзерваторско-рестаураторских радова било је неопходно ињектирање појединих дијелова фреско-малтера, фиксирање цјелокупног бојеног слоја, уклањање нестабилних дијелова малтера, попуњавање и малтерсисање пукотина.

Радови на конзервацији су почели фиксирањем и ињектирањем пулверизованог бојеног слоја и малтера носиоца, како би се спријечило даље пропадање и евентуални губитак дијелова сликарства. За ту потребу коришћен је њемачки препарат ledan ТВ1 који се због карактеристика, непромјењивог састава и квалитета показао најпоузданијим. Процес ињектирања је морао бити понављан више пута, чиме је обезбијеђено боље и дубље продирање ињекционе масе. Мање и плиће површинске пукотине ињектиране су полицимом у неколико различитих концентрација у зависности од проблема. На појединим фрескама, као што су „Тито“, „Крвава ријека“, „Дјеца и пси“ и „Љубин гроб“ бојени слој је јако пулверизовао, превентивно као фикстив је коришћен ragaloid В72, растворен у ацетону у концентрацијама до три процента. Поступак фиксирања понављан је неколико пута, док није постигнута потребна веза бојеног слоја са подлогом. Консолидација оргинала, опшивање ивица и запуњавање механичких оштећења рађени су кречним малте-

ром, састава приближно истог оригиналу. Малтер у саставу пијесак, мермерни прах и креч рађен је у омјеру 2:1:1. Малтеру је додато пет процената полицема, како би се постигла еластичност и чврстина, те остварила боља веза с оригиналом. Наносио се у три танка слоја. Пијесак је са ријеке Сутјеске, и додатно се ситнио. У оригиналном малтеру се користио дравски пијесак. Дебљина фреско-малтера је нивелисана са постојећим и износи 2,50 cm. Утрошено је 40 kg пијеска, 20 kg мермерног праха и 20 kg гашеног креча.

Фотографије 7 – 10.

Друга фаза рада односила се на чишћење бојеног слоја од наслага нечистоће. Током рада водило се рачуна да фреске буду третиране са што мање хемијских раствора. Већина их је очишћена механички, гумицама и благим раствором сапунске пасте у води. Ипак, поједине фреске, као што су „Окупатори“ и „Крвава ријека“, које су биле премазане дебелим слојем масне и тешко растворљиве материје било је неопходно третирати хемијским средствима.

Њено уклањање захтјевало је употребу различитих средстава у различитим концентрацијама. Највећи резултат дао је индустријски препарат vulprex растворен у води и концентрацији 1:8, неутрализован раствором white spirita. На појединим мјестима наслага нечистоћа третиране су различитим

раствором амонијум хидроксида, како би се постигли одговарајући резултати. Интересантно је напоменути, да се током чишћења појављивао одређени број цртежа скривених испод лазурно наношених премаза боје. Претпоставка је да су незадовољством сликара били накнадно пребојени.

Фотографије 11 – 14.

Последња фаза рада односила се на ретуширање фрескописа. Дилема овог дијела процеса рада била је прије свега у начину осликавања тј. ретуширања недостајућих дијелова. Ако се узме у обзир да је скоро 75 одсто сликарства било уништено механичким оштећењима, долазимо до превелике површине гдје је било неопходно извршити китирање, ради усклађивања конструкције са околним подручјем фреске. Ретуш је естетски луксуз који нема улогу конзервације, али у овом случају било је неопходно урадит га у већем обиму како би се колористички интегрисао. Ставови о приступу односно извођењу ретуша јако су подјелени и стални су предмет расправа конзерватора. Мора се признати да се у овом случају одступило од појединих принципа при извођењу ретуша. Наиме, на 45 процената површине укупног фрескописа урађено је потпуно ново сликарство, гдје се није трудило одступати са хладнијим и свјетлијим тоном него се пратио оригинални постојећи тоналитет. Сликарство се изводило пигментима а додатни детаљи и цртежи рађени су графитом и темпером као у оригиналу. Све фреске су у завршници фиксирани и постигнута је реверзибилност и стабилност.

Фотографије 15. и 16.

Сликарско конзерваторско-рестаураторски радови на фрескама трајали су деведесте дана и у њима су учествовали: Миленко Благојевић и Оливер Машећ као помоћни радници, Миломир Вуковић као главни мајстор, те сликари Његош Милетић и Вања Шотра Дурсун.

Као директни носиоци наслеђа морамо и даље да дјелујемо артикулативно и одржимо сјећање на трауматична искуства у историју ових простора, те се надамо да с овом фазом рада није завршена обнова тог значајног објекта. Немогуће је писати овај чланак а не изразити посебну захвалност директору Националног парка Сутјеска господину Дејану Павловићу, који је својим несебичним ангажовањем омогућио реализовање овог пројекта.

Вања Шотра Дурсун